

7 Bruggen bouwen met virtuele middelen

Lilian Linders en Nicole Goossens

7.1 Allochtonen in de informatiesamenleving

‘De gedachte dat internetgebruik minderheden in de Nederlandse samenleving verder isoleert, is achterhaald. In samenwerking met Maroc.nl voerde internetproeftuin Cyburg in januari een onderzoek uit onder 3600 islamitische Nederlanders. Belangrijkste conclusie: internet stimuleert de integratie in de Nederlandse samenleving aanzienlijk.’ Aldus een persbericht van Cyburg op 14 maart 2003.

Het ‘integratievraagstuk’ is actueel in het maatschappelijk debat. Nederland heeft op dit moment een kleine drie miljoen inwoners die in een ander land geboren zijn of waarvan tenminste een van de ouders in een ander land geboren is. Er zijn ruim anderhalf miljoen mensen van niet-westerse afkomst.¹ Wanneer we het hebben over allochtonen, dan bedoelen we deze groep.² In geheel Nederland was hun aandeel in 2002 bijna 10% (SCP 2003). In de grote steden loopt het percentage op tot boven de 30%. In de Volkskrant van 2 augustus 2003 werd vermeld dat in 2017 al 57% van de Rotterdammers van allochtone afkomst zal zijn. Inmiddels heeft Nederland zich ontwikkeld tot immigratieland (WRR 2001).

De afgelopen jaren zijn de opvattingen over de aard van de integratie veranderd. Voorheen was het adagium ‘integratie met behoud van eigen identiteit’, nu vindt men eerder dat allochtonen zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur.

Tegelijkertijd voltrekt zich een verandering van heel andere aard: Nederland wordt steeds meer een informatiesamenleving. Om volwaardig deel te kunnen nemen aan de samenleving is het steeds belangrijker om te kunnen beschikken over middelen die toegang bieden tot de elektronische snelweg. Het debat over de digitale kloof wordt mede bepaald door de verkleuring van Nederland. Allochtone jongeren hebben een achterstand in toegang tot ICT in vergelijking met hun autochtone leeftijdsgenoten. Eerstgenoemde groepen zijn wel hard bezig die achterstand in te lopen (Linders en Steyaert 2003). Het verschil in bezit tussen autochtonen en allochtonen is overigens niet te verklaren door etnisch-culturele posities. Mediabezit blijkt vooral bepaald te worden door sociodemografische kenmerken (D’Haenens 2003).

Het bovengenoemde persbericht van Cyburg gaat in op een onderzoek dat vooral toegang tot ICT en (intentie tot) gebruik van diverse internettoepassingen meet. De onderzoeksvragen betreffen onder meer wie thuis een pc of internetaansluiting heeft, wat de verschillen tussen leeftijdsgroepen en geslacht zijn en of er interesse is in het delen van breedband, deelname aan sms, mailinglists of groepwebsites (Jakobs 2003). Toegang tot internet maakt deel uit van sociaal-structurele of economische integratie (waartoe eveneens deelname aan onderwijs, inkomenssituatie en arbeid behoren). Het Cyburg-onderzoek geeft geen zicht op de effecten van het gebruik zelf op bijvoorbeeld de aard van sociale netwerken en relaties tussen diverse sociale groepen. Laatstgenoemde aspecten zijn kenmerken van sociaal-culturele integratie. In deze bijdrage gaat het juist hierom.

Sociaal-culturele integratie geeft aan in hoeverre een groep zich van de omringende samenleving blijft onderscheiden of deze juist nadert door haar sociale contacten, normen en waarden en taal (Dagevos 2001; Dagevos et al. 2003). Relaties tussen mensen binnen de eigen groep worden ook wel ‘bonding social capital’ genoemd (Putnam 2000). Wanneer verbindingen gelegd worden tussen groepen (jong – oud, allochtoon – autochtoon, katholiek – protestant) is er sprake van ‘bridging social capital’.³ Het onderhouden van sociale relaties binnen en tussen groepen draagt bij aan de vorming van sociaal kapitaal. Sociale relaties worden als een vorm van kapitaal gezien omdat hiermee onder meer hulp, welbevinden en emotionele steun gemobiliseerd kunnen worden (Putnam 2000). Deze bijdrage belicht de relatie tussen ICT en sociaal-culturele integratie.

Op dit moment investeert de overheid fors in internet om de burger te informeren en de communicatie te verbeteren. Als voorbeeld noemen we hier de sites van gemeenten die boordevol informatie voor de burger staan. Daarnaast zijn er ‘digitale trapveldjes’ en ‘digitale broedplaatsen’. De overheid hoopt hiermee de maatschappelijke participatie en integratie van burgers te bevorderen. Verder zijn er initiatieven van burgers op internet die maatschappelijke betrokkenheid weerspiegelen,

zoals buurtwebsites, protestsites, sites gericht op herstructurering en websites voor allochtone doelgroepen.⁴ Uit deze ontwikkeling blijkt het geloof dat nieuwe media nieuwe kansen bieden voor het verhogen van maatschappelijke participatie en integratie. Maar er is nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de effecten van internet bij integratie van allochtonen.

Dit onderzoek is hiertoe een eerste aanzet. De volgende vragen vormen de leidraad voor dit artikel:

1. Welke ontwikkelingen hebben de laatste jaren plaatsgevonden op het gebied van internet en allochtonen?
2. In welke mate draagt internet bij aan de integratie van allochtonen?
3. Welke beleid heeft de overheid gevoerd op het gebied van ICT en integratie van allochtonen en welke resultaten zijn behaald?

Voor het beantwoorden van deze onderzoeksvragen is gebruikgemaakt van bestaand onderzoek, kwantitatief en kwalitatief. Tevens zijn de bekendste allochtone websites bekeken en is het overheidsbeleid onderzocht op integratie en ICT. Door middel van een e-enquête is nieuw empirisch materiaal verkregen onder een groep internetgebruikers.

De volgende paragraaf beschrijft de komst van allochtone websites. In paragraaf 3 wordt verslag gedaan van een onderzoek onder een groep internetgebruikers over hun ervaringen met internet en integratie. Paragraaf 4 beschrijft hoe de overheid ICT inzet in het integratiebeleid. Het hoofdstuk sluit af met de belangrijkste conclusies en (beleids)mogelijkheden voor de toekomst.

7.2 Het ontstaan en gebruik van websites voor en door allochtonen

Het gebruik van internet neemt snel toe, zowel onder autochtone als allochtone jongeren (Geense en Pels 2002). Sinds eind jaren negentig zijn veel websites voor allochtonen opgericht. Een verklaring hiervoor is dat zij zich te weinig herkennen in de Nederlandse media (D'Haenens 1999). Ook geven de media volgens allochtonen een vertekend beeld van de verschillende etnische groepen. Een verwijt is dat de Nederlandse media te veel aandacht schenken aan de problemen die een relatief kleine groep veroorzaakt. In januari 2003 riepen Marokkaanse Nederlanders op Koerswijziging.nl de Nederlandse media op deze negatieve beeldvorming te doorbreken.

De satellietzender gaf allochtonen al de mogelijkheid zich op hun land van herkomst te oriënteren. Internet is daar als nieuw medium bijgekomen. Het biedt volop mogelijkheden voor multiculturele initiatieven die via de oude media geen kans maakten (Bink 2003). Schotelde de satellietzender nog op traditionele wijze – door de omroep bepaalde – nieuws- en andere programma's voor, internet biedt de bezoeker de mogelijkheid om zelf te bepalen welke discussies gevoerd worden. Allochtone internetbezoekers kunnen zo hun eigen beeld vormen. De allochtone sites die gericht zijn op het chatten, het voeren van discussies, daten enz. met mensen van de eigen groep vormen een platform voor bonding sociaal kapitaal.⁵

Veel allochtonen kunnen zich niet identificeren met personen op de Nederlandse televisie. Internet biedt jongeren de mogelijkheid hun sociale identiteit meer naar eigen inzicht in te vullen (Geense en Pels 2002). In discussies oriënteren allochtonen zich op twee culturen. Enerzijds zoeken ze naar invulling van hun etnisch-culturele identiteit en anderzijds proberen zij ook aansluiting te vinden bij de Nederlandse samenleving. Door deze dubbele culturele oriëntatie richten zij zich daarom op een heel scala van websites, zowel Nederlandse als etnisch georiënteerde sites (De Waal 2003).

'Door gebruik te maken van internet kan ik veel gemakkelijker contact maken met andere jongeren in Nederland. We geven elkaar uitgaanstips en zien elkaar geregeld op dansavonden. Tijdens die avonden zijn er bandjes die een mix van hindoestaanse en westerse nummers spelen. (...) Contact met je eigen cultuur maakt het gemakkelijker om je in Nederland thuis te voelen.'

Citaat uit een artikel in het tijdschrift Bijeen, zomer 2003 (Mulder 2003).

Inmiddels hebben vooral Marokkanen maar ook Turken, Surinamers en Hindoestanen hun eigen sites.⁶ De inhoud van de sites is heel verschillend. Er zijn sites die vooral gericht zijn op taal, cultuur, literatuur en geschiedenis van het land van herkomst; sites voor dating; en gevarieerde sites met nieuws, forumdiscussies, columns, de islam, probleemrubrieken enzovoort. Een overeenkomst is dat ze voornamelijk op jongeren gericht zijn en, al dan niet expliciet, als doelstelling onder meer het leggen van contacten binnen de eigen cultuur hebben. Veel onderwerpen op Marokkaanse sites bevinden zich op het snijvlak van de Marokkaanse en de Nederlandse cultuur (De Waal 2003). Vooral voor islamitische meisjes is het leggen van contacten met jongens en meisjes via internet belangrijk. Er zijn geen ouders of andere familieleden die hen controleren.

Voor het grootste deel van de Turkse en Marokkaanse sites geldt dat de islam een belangrijke plaats inneemt; ze bieden een referentiekader en er worden passages uit de koran in relatie met het dagelijks leven in Nederland besproken (Brouwer 2001). De discussies gaan over specifieke en actuele maatschappelijke thema's. Normen en waarden komen daarbij uitgebreid aan bod. De deelnemers durven vrij en openhartig hun mening te geven, onder andere omdat er onder een schuilnaam ingelogd kan worden. De meningen die in discussies naar voren komen lopen erg uiteen. Het kan er tijdens forumdiscussies, waar ook autochtone Nederlanders aan meedoen, dan ook fel aan toe gaan. Dat neemt niet weg dat forums kunnen bijdragen aan begrip en respect voor elkaar en voor elkaars standpunten. Door het gebruik van deze sites kan internet niet alleen bijdragen aan bonding maar ook een brug slaan tussen culturen (bridging).

Discussies op forums bereiken ook wel de krant. In de NRC van 5 juli 2003 staat in het artikel 'Zwijgen en dreigen' hoe twijfels aan het democratische karakter van de Arabische Europese Liga (AEL) uitgevochten worden op diverse internetforums. Toen op het internetforum van de partij zelf sommige onderwerpen werden afgesloten gingen de discussies, vooral gevoerd door ex-leden, gewoon door op Maroc.nl en Maghreb.nl (Pinedo 2003).

De vraag is vervolgens of – c.q. in hoeverre – het bezoeken van allochtone sites door autochtonen en van autochtone sites door allochtonen leidt tot een betere integratie (in de zin van bridging sociaal kapitaal). Met andere woorden: leidt het bezoek aan websites die vooral gericht zijn op een andere cultuur uiteindelijk tot meer begrip voor die cultuur?

7.3 Opvattingen over internetgebruik

Er zijn aanwijzingen dat internettechnologie sociale netwerken en sociaal kapitaal vergroot (Hampton 2001). Internet blijkt mogelijkheden te bieden om relaties tussen gelijkgezinden te versterken en ook verschillende sociale groepen met elkaar te verbinden (Norris 2002). Om empirisch te onderzoeken in welke mate internet bijdraagt aan bonding en bridging sociaal kapitaal is door GO-panel⁷ in augustus 2003 een internetenquête uitgevoerd onder een groep internetgebruikers (Goossens en Linders 2003). Daarvoor is een mini-enquête verspreid onder een tiental Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en een paar algemene websites.⁸ De enquête is geplaatst op enkele sites.⁹ Tevens is aan een kleine groep mensen een e-mail gestuurd met de vraag deze enquête in te vullen en door te sturen naar andere internetgebruikers.

In de enquête werd de internetgebruikers gevraagd welke sites zij bezoeken, hoe vaak zij gebruikmaken van internet en wat zij denken over de bijdrage van internet en e-mail aan hun integratie. Van de 341 mensen die deelnamen aan het onderzoek is 65% (221 personen) van Marokkaanse afkomst. Omdat er van de andere etnische groepen te weinig reacties kwamen is de analyse uitsluitend gebaseerd op de antwoorden van 'Nederlanders' en 'Marokkanen'. Tabel 7.1 geeft de kenmerken van de respondenten uit het onderzoek weer. De enquête is vooral ingevuld door Marokkaanse jongeren die dagelijks gebruikmaken van internet en/of e-mail. Van de Marokkaanse respondenten is de helft tussen de 17 en 22 jaar oud en maakt 87% dagelijks gebruik van internet. De enquête is ingevuld door meer Marokkaanse meisjes dan Marokkaanse jongens.

Tabel 7.1 Kenmerken respondenten GO-panelonderzoek

Afkomst	Totaal %	Man %	Vrouw %	Gemiddelde leeftijd
Nederlands	23	56	44	36
Marokkaans	65	21	79	21
Anders	14	46	54	30
Totaal	102*	32	68	25

* Respondenten konden meer landen aankruisen (N=341)

Bron: GO-panel, augustus 2003

Surfen op Nederlandse bodem

Hoe zit het nu met het surfgedrag van allochtonen? Bezoeken zij vooral de sites die gericht zijn op hun eigen etnische cultuur of bezoeken zij ook Nederlandse sites? In 2002 voerde MCA door middel van straatenuêtes onder circa zeshonderd allochtonen een onderzoek uit naar computer- en internetgebruik (MCA Communicatie 2002). Daaruit blijkt dat het surfgedrag van Marokkanen niet gericht is op exclusief bezoek van 'hun eigen' sites. Integendeel, 59% van de ondervraagden verkiest overwegend Nederlandse sites.

Het onderzoek van GO-panel bevestigt het beeld dat (Marokkaanse) allochtonen zich ook op Nederlandse sites richten. 46% van de Marokkaanse internetgebruikers bezoekt evenveel allochtone als autochtone sites en 13% richt zich vooral op Nederlandse sites (tabel 7.2). Het verschil met de resultaten van het MCA-onderzoek is dat uit het GO-panelonderzoek naar voren komt dat Marokkanen óók sterk gericht zijn op sites gericht op de eigen etnische culturele identiteit (MCA-onderzoek 17% en GO-panelonderzoek 31%).¹⁰ Dit kan te maken hebben met de verschillende manieren waarop de respondenten voor beide onderzoeken benaderd zijn. In ieder geval bevestigt het onderzoek de eerdere constatering dat allochtonen zich oriënteren op een heel scala van websites.

Marokkaanse meisjes zijn sterker gericht op de eigen etnische sites dan Marokkaanse jongens. Marokkaanse jongens en mannen bezoeken vaker 'meer Nederlandse sites en minder sites gericht op andere etnische groepen' (i.c. de eigen cultuur). Ook werd gevonden dat een groot deel van de autochtone Nederlanders sites van andere culturen bezoekt.

Tabel 7.2 Bezochte websites onder Marokkaanse en Nederlandse internetgebruikers (in %)

Bezochte websites onder internetgebruikers (in %)	Nederlanders	Marokkanen	significantie*
Alleen Nederlandse websites	20	2	sign.
M.n. Nederlandse sites, maar ook sites gericht op andere etnische culturen	46	13	sign.
M.n. sites van/over andere etnische culturen en wat minder Nederlandse sites	14	31	sign.
Alleen sites van/over andere etnische culturen	-	7	sign.
Beide evenveel	21	46	sign.
N	77	221	

Significantie $p < .05$, n.s. = niet significant

Bron: GO-panel, augustus 2003

Leidt internet tot bonding en/of bridging?

In de maatschappelijke discussie rondom integratie van allochtonen speelt de vraag of integratie met behoud van de eigen identiteit wel de juiste weg is (Scheffer 2000). Allochtonensites richten zich vooral op de eigen groep. Wat voor rol spelen deze websites dan bij de integratie? Door middel van de enquête is geprobeerd een stukje van de invloed van internetgebruik op bonding en bridging in kaart te

brenge. Bonding en bridging zijn geoperationaliseerd naar begrip voor de eigen en de andere cultuur, namelijk:

- a. het begrip voor de eigen cultuur en verstevigen van contacten binnen de eigen groep (bonding);
- b. het begrip voor andere culturen en leggen van relaties met mensen van andere groepen (bridging);
- c. de relatie tussen *a* en *b*, met andere woorden, of bonding sociaal kapitaal bijdraagt aan bridging sociaal kapitaal;
- d. de maatschappelijke en politieke participatie.

De internetbezoekers kregen in de mini-enquête zes stellingen voorgelegd. Op een vijfpuntsschaal konden zij aangeven in welke mate zij het met de stelling eens waren.¹¹ De analyse van de ingevulde mini-enquêtes brengt de relatie tussen allochtonen (i.c. Marokkanen) en autochtonen en hun maatschappelijke en politieke participatie in beeld. Dit is gedaan door achtereenvolgens te vragen naar begrip voor de eigen cultuur, begrip voor de Nederlandse cultuur, contact met mensen van de eigen groep en contact met mensen van de andere groep. De maatschappelijke en politieke participatie is in beeld gebracht door te vragen naar de betrokkenheid bij de Nederlandse politiek en bij zaken die in de Nederlandse samenleving spelen.

Begrip voor de eigen culturele achtergrond (bonding)

De onderzoeksresultaten laten zien dat 45% van de Marokkaanse respondenten te kennen geeft door internet de eigen culturele achtergrond beter te begrijpen, tegen 30% van de Nederlanders (tabel 7.3).¹² Marokkaanse meisjes scoren hier beduidend hoger dan Marokkaanse jongens (respectievelijk 49 en 32%, zie tabel 7.4).

Internet/e-mail heeft voor een groot deel van de Marokkaanse respondenten (65%) het contact met de eigen etnische groep verbeterd, zo geven de respondenten in de mini-enquête aan. Marokkaanse meisjes vinden dat nog vaker dan de allochtone jongens (respectievelijk 55 en 68%). Dit zou een reden kunnen zijn waarom meisjes vaker dan jongens etnische sites bezoeken.

Autochtone respondenten geven iets minder vaak aan (34%) dat door internet/e-mail het contact met de eigen groep verbeterd is. Gebruik van internet is voor Marokkanen en met name de meisjes een manier sociale netwerken uit te breiden. Wanneer face-to-facecontacten in eerste instantie niet gemakkelijk gelegd kunnen worden, biedt internet blijkbaar daartoe wel de mogelijkheid. Respondenten geven hier typerende voorbeelden van (zie kaders).

'Ik ben van Marokkaanse afkomst en zit regelmatig op de website Marokko.nl en Yasmina.nl In mijn woonplaats wonen niet veel Marokkaanse jongeren. Op het internet ontmoet ik gelijkgezinden.'
Marokkaanse vrouw, 21 jaar

'Door het in aanraking komen met internet ben ik juist meer gaan optrekken met mensen van mijn eigen afkomst, terwijl ik eerst juist alleen maar Nederlandse vrienden en vriendinnen had. En nu heb ik een lekker mengelmoesje. Mijn "nieuwe" Marokkaanse vrienden breng ik in contact met mijn Hollandse vrienden en dat gaat heel goed! Ben blij met mijn bevindingen!'
Nederlands/Marokkaanse vrouw, 21 jaar

Tabel 7.3 Opvattingen over het gebruik van internet en e-mail onder Nederlanders en Marokkanen (in procenten)

Internet/e-mailgebruik leidt tot:	Nederlanders	Marokkanen	significantie*
Meer begrip voor eigen culturele achtergrond	30	45	sign.
Meer begrip voor de andere cultuur ¹³	42	20	sign.
Verbetering contact met eigen etnische groep	34	65	sign.
Verbetering contact met anderen	35	35	n.s.
Meer betrokkenheid bij zaken die in Nederlandse samenleving spelen	47	39	n.s.
Meer betrokkenheid bij Nederlandse politiek	36	28	n.s.
N	77	221	

Significantie $p < .05$, n.s. = niet significant

Bron: GO-panel, augustus 2003

Tabel 7.4 Opvattingen over het gebruik van internet en e-mail onder Marokkaanse jongens en meisjes (in procenten)

Internet/e-mailgebruik leidt tot:	jongens	meisjes	significantie*
Meer begrip voor eigen culturele achtergrond	32	49	sign.
Meer begrip voor de andere cultuur ¹⁴	26	18	n.s.
Verbetering contact met eigen etnische groep	55	68	sign.
Verbetering contact met anderen	34	36	n.s.
Meer betrokkenheid bij zaken die in Nederlandse samenleving spelen	40	38	n.s.
Meer betrokkenheid bij Nederlandse politiek	34	26	n.s.
N	47	174	

Significantie $p < .05$, n.s. = niet significant

Bron: GO-panel, augustus 2003

Er bestaat tevens een samenhang tussen de frequentie in het gebruik en contacten met de eigen groep. Gebruikers die dagelijks internet bezoeken geven significant vaker aan dat internet/e-mail het contact met eigen mensen in de groep heeft verbeterd (scores dagelijks gebruik internet en niet-dagelijks zijn 69% en 38%, $p < .005$).

Van de groep Marokkanen die stelt door internet meer begrip te hebben gekregen voor de eigen culturele achtergrond zegt het leeuwendeel (84%) dat door internet het contact met de eigen groep is verbeterd.

Er bestaat een relatie tussen surfgedrag en het begrip voor de eigen cultuur. Internetgebruikers die met name sites bezoeken over de eigen etnische culturen maar ook, zij het in mindere mate, Nederlandse sites bezoeken, vinden het vaakst dat zij door internet/e-mail meer begrip krijgen voor hun eigen culturele achtergrond. Voor Marokkanen die alleen etnische sites bezoeken (en dus geen Nederlandse sites) speelt internet hierbij minder vaak een rol (tabel 7.5). Mogelijk helpt een breed referentiekader bij het vinden van eigen identiteit in de Nederlandse samenleving.

Voor autochtonen is de relatie tussen internetgebruik en eigen culturele identiteit anders. Zij vinden minder vaak (30%) dat internet tot meer begrip voor de eigen achtergrond leidt. Dat is niet onlogisch, want het zijn vooral allochtonen die het gevoel hebben tot twee culturen te behoren en op deze wijze hun identiteit proberen te bepalen.

Tabel 7.5 Opvattingen over het gebruik van internet en e-mail onder Marokkanen, naar surfgedrag (in procenten)

Meest bezochte sites	Meest Nederlands	Meest andere etnische cultuur	Alleen andere etnische cultuur	Beide evenveel	Significantie
Internet/e-mailgebruik leidt tot:					
Meer begrip voor eigen culturele achtergrond	45	62	56	31	sign.
Meer begrip voor de andere cultuur ¹⁵	31	22	6	15	sign.
Verbetering contact met eigen etnische groep	66	72	81	57	n.s.
Verbetering contact met anderen	35	36	38	33	n.s.
Meer betrokkenheid bij zaken die in Nederlandse samenleving spelen	38	44	13	39	sign.
Meer betrokkenheid bij Nederlandse politiek	17	15	-	36	sign.

Significantie $p < .05$, n.s. = niet significant

Bron: GO-panel, augustus 2003

Bridging

20% van de Marokkaanse respondenten vindt dat zij door internet en of e-mail meer begrip krijgt voor de Nederlandse cultuur (tabel 7.3). Marokkanen die zeggen door internet meer begrip voor de eigen cultuur te krijgen scoren hier hoger, namelijk 36% van hen geeft aan door internet meer begrip te krijgen voor de Nederlandse cultuur.

Van de autochtone respondenten geeft 42% aan meer begrip te krijgen voor de andere culturen door internet/e-mail. Een opvallend verschil. De Marokkaanse internetgebruiker die meer Nederlandse sites bezoekt zegt significant vaker door internet/e-mail de Nederlandse cultuur beter te begrijpen dan de Marokkaan die vooral of alleen etnisch culturele sites bezoekt (tabel 7.5).

Het internet bevordert volgens een deel van de Marokkanen ook het contact met autochtone Nederlanders. 35% van hen vindt namelijk dat de contacten met autochtone Nederlanders door internet en/of e-mail zijn verbeterd (tabel 7.3). Begrip voor de eigen culturele achtergrond door internet/e-mail laat een positieve samenhang zien met het gunstige effect van internet/e-mail op contacten met de eigen groep. Allochtone respondenten voor wie geldt dat internet/e-mail de contacten met de eigen groep verbetert, geven vaker aan (namelijk 49%) dat internet/e-mail hun contacten met autochtone Nederlanders verbeterd heeft.

'Ik ben autochtoon en heb via internet (forums, e-mail en MSN) vrienden gemaakt die ik anders niet eens zou tegenkomen. Op mijn MSN staan twee autochtone Nederlanders en een stuk of tien Marokkaanse. Ik ben niet bekeerd of zo, heb nooit een probleem gehad met multicultuur of mensen van buitenlandse afkomst, maar internet biedt wel een heel eenvoudige (voor beide zijden veilige) manier om andere mensen te leren kennen. Sommige van mijn beste vrienden had ik zonder internet nooit ontmoet.' Autochtone Nederlandse man, 41 jaar

'Ik vind dat sinds ik internet heb dat ik veel meer te weten ben gekomen over de samenleving in Nederland. Hoe het eraan toegaat et cetera.' Marokkaans meisje, 17 jaar

'Nederland is een multiculturele samenleving en door middel van het internet hoop ik dat "autochtone" Nederlanders mijn religie beter leren begrijpen en je kan je manier van denken gemakkelijker naar buiten brengen, vooral forums zijn interessant en goed voor een betere multiculturele samenleving.' Marokkaanse jongen, 16 jaar

Naast het onderzoek van het GO-panel zijn ook andere onderzoeken uitgevoerd over ICT en aspecten van integratie, of specifieker bonding en bridging. In Zweden bijvoorbeeld voerde Sara Ferlander een onderzoek uit naar internetcafé's en de relatie met sociaal kapitaal. Ze concludeert dat in internetcafé's zowel autochtonen als allochtonen online en offline contacten leggen, zowel onderling als met elkaar. Zij spreekt hier van bonding en bridging (Ferlander 2003).[item ontbreekt in litlijst]

Maatschappelijke betrokkenheid

Nieuwe technologie lijkt ook bij te dragen aan maatschappelijke betrokkenheid. Door internet/e-mail voelt 39% van de Marokkanen en 47% van de autochtone Nederlanders zich meer betrokken bij zaken die in de Nederlandse samenleving spelen (tabel 7.3). 28% van de Marokkanen en 36% van de Nederlanders geeft aan dat zij zich daardoor meer betrokken voelen bij de Nederlandse politiek. De invloed van internetgebruik op de betrokkenheid bij zaken die zich in de maatschappij afspelen en bij Nederlandse politiek is bij Marokkanen het grootst wanneer zij (voornamelijk) Nederlandse sites bezoeken (tabel 7.5). Voor Marokkanen die alleen etnische sites bezoeken geldt het tegendeel. Het effect van internet op betrokkenheid van allochtonen en autochtonen bij politiek is kleiner dan bij algemene zaken die zich in de Nederlandse maatschappij afspelen. Dit is niet opzienbarend. Burgers nemen vooral deel aan het maatschappelijk middenveld en zijn minder actief in of betrokken bij de politiek.

Marokkaanse meisjes geven blijk van iets meer affiniteit met de Nederlandse cultuur dan Marokkaanse jongens. Jongens voelen zich namelijk vaker behoren tot de Marokkaanse cultuur dan meisjes (85 en 75%). Voor Marokkaanse meisjes speelt internet een belangrijk rol in het integratie- en democratiseringsproces. Zij krijgen meer begrip voor de eigen traditionele cultuur en breiden hun Marokkaanse kennissenkring uit. Zij voelen zich deels verbonden met de Nederlandse cultuur die hun meer vrijheid biedt, terwijl zij zich toch ook willen identificeren met de Marokkaanse cultuur.

Bovenstaande analyse geeft aan dat internet en e-mail mogelijkheden bieden tot het leggen van nieuwe verbindingen tussen mensen van de eigen groep (bonding) en het leggen van nieuwe relaties tussen autochtone Nederlanders en Marokkanen (bridging). Daarbij blijkt dat voor een deel van de Marokkanen geldt dat betere contacten binnen de groep een positief effect hebben op contacten die men met de andere groep zegt te hebben (bonding sociaal kapitaal draagt bij aan bridging sociaal kapitaal). Tevens is er een positieve samenhang tussen het gebruik van internet en politieke en maatschappelijke participatie. Zonder te willen stellen dat internet per definitie leidt tot integratie van allochtonen is de conclusie dat internet mogelijkheden biedt voor (verdere) integratie van allochtonen. De vraag is nu hoe de overheid gebruikmaakt van internet om integratie (in de zin van bonding en bridging) van allochtonen te bevorderen.

7.4 Integratie allochtonen, internet en overheid: beleid en initiatieven

Bij het integratiebeleid voor allochtonen ligt de nadruk op inburgering. Volgens de definitie die de WRR hanteert is dit vooral economische integratie (Dagevos 2001). Burgers kunnen in het kader van de WIN (Wet inburgering nieuwkomers) verplicht worden deel te nemen aan een inburgeringscursus. Daarin krijgen ze les in Nederlandse taal, maatschappijoriëntatie en beroepenoriëntatie. Daarnaast krijgen ze maatschappelijke begeleiding en trajectbegeleiding. Voor beleidsmakers en -uitvoerders en voor migranten is er het virtueel inburgeringsloket www.inburgernet.nl, een soort digitale wegwijzer voor oud- en nieuwkomers. Ook het Kennisnet Integratiebeleid Minderheden (KIEM, website: www.integratienet.nl), verstrekt veel nuttige (beleids)informatie met als doel de effectiviteit van het integratiebeleid te vergroten.

Eerder werd geconstateerd dat allochtonen zich vaak niet herkennen in het Nederlandse media-aanbod. In dat kader is het relevant kort stil te staan bij het mediabeleid van de overheid. In 1999 presenteerde de regering de notitie Media- en minderhedenbeleid¹⁶ aan de Tweede Kamer. Uitgangspunt van deze notitie is dat de veranderingen in de samenstelling van de Nederlandse bevolking zichtbaar moeten zijn in het aanbod, de makers en het publiek van de media. Toch bereiken

de publieke televisiezenders culturele minderheden slechter dan autochtonen. Publieke zenders voorzien kennelijk niet genoeg in een behoefte van allochtonen (Bink 2003).

Er is geen overheidsbeleid gericht op integratie van allochtonen waarbij ICT een expliciet instrument is. De belangrijkste investering van de overheid in sociaal-culturele integratie waarbij internet een rol speelt zijn de *digitale trapveldjes* en de *digitale broedplaatsen* (zie ook hoofdstuk 1). In het laatste project maakt integratie (weliswaar niet alleen van allochtonen) deel uit van de doelstellingen.

Digitale trapveldjes zijn laagdrempelige voorzieningen (vaak een ruimte in bijvoorbeeld een buurthuis waarin een aantal computers geplaatst zijn) in aandachtswijken van de grote steden waar bewoners kunnen leren omgaan met ICT. De trapveldjes richten zich ook op het versterken van de sociale cohesie in de buurt, het bevorderen van contacten tussen verschillende groepen bewoners. Deze sociale component komt steeds meer voor het voetlicht (Van den Steenhoven et al. 2003). Inmiddels zijn er meer dan 400 trapveldjes in Nederland. Het project is dusdanig succesvol dat in augustus 2003 is besloten de looptijd van het project, oorspronkelijk gepland 2001-2003, met een jaar te verlengen (Scheltens 2003).

Digitale broedplaatsen richten zich op het benutten van ICT voor sociale kwaliteit. De doelgroepen zijn de burgers, wijkorganisaties of lokale overheden uit één van de vier 'broedplaatsen', dat wil zeggen steden die pionieren met lokale ICT-initiatieven ten behoeve van sociale doeleinden (leefbaarheid, veiligheid, zorg, werkgelegenheid en sociale cohesie). De broedplaatsen zijn een van de maatregelen van het Actieprogramma Sociale Kwaliteit en ICT. In het kader van dit programma is tevens het kennisnetwerk Sociale Kwaliteit opgericht, dat inmiddels Social Quality Matters (SQM) heet. Eén van de vier dossiers van SQM is de integratie van groepen die extra aandacht nodig hebben, waaronder allochtonen. De digitale broedplaatsen bieden subsidiemogelijkheden voor lokale initiatieven. Maken allochtonen zelf gebruik van de subsidiemogelijkheden? Hieronder volgen enkele voorbeelden van projecten die ingediend zijn: het project 'ouderpanels' in Den Haag, gericht op het verbeteren van de communicatie tussen allochtone ouders met de scholen van het reguliere onderwijs; het project MCI-ICT in Den Haag, dat zich bezighoudt met het opzetten van een multiculturele website voor allochtone jongeren; het project 'De Filmschool' in Deventer, dat vooral de allochtone jeugd wil laten kennismaken met het maken van een digitale videoproductie; het project Ramadan-SMS (in Amsterdam), een gratis sms-service die dagelijks doorgeeft wanneer de zon die dag ondergaat.

Behalve digitale broedplaatsen zijn er nog een aantal verwante initiatieven te vinden. Een (deels) door de overheid (Kennisland en OCenW) bekostigde regeling is de Stimuleringsregeling Digitale Pioniers. Deze is erop gericht de kwaliteit van de publieke informatie en de meningsvorming op internet te bevorderen. Daarnaast is er Kenniswijk, de experimenteeromgeving voor innovatieve diensten in regio Eindhoven (vooral gefinancierd door EZ).

Allochtone (zelf)organisaties blijken nauwelijks aanspraak te maken op subsidies die de overheid in het kader van de digitale broedplaatsen biedt: zij dienen hier geen ICT-projecten in, met uitzondering van bijvoorbeeld de Ramadan-SMS¹⁷ (Serail en Kools 2003). Ook binnen Kenniswijk zitten tussen de vele aanvragen nauwelijks projecten die door allochtone groepen zijn ingediend. Alleen bij de Digitale Pioniers waren twee van de dertien gehonoreerde projecten afkomstig van allochtone organisaties. Hier stond dan ook het thema identiteit centraal. Een van de redenen voor het geringe aantal ingediende aanvragen zou kunnen zijn dat allochtonen zich niet herkennen in de geformuleerde probleem- en doelstellingen. Daarnaast kunnen formele criteria waaraan aanvragen moeten voldoen een struikelblok zijn. Een andere reden zou simpelweg kunnen zijn dat allochtonen minder goed op de hoogte zijn van de subsidieregelingen.

Wel zijn er bijvoorbeeld binnen de broedplaatsen diverse initiatieven te vinden, zoals verhalen van vroeger, wijkwebstraten, kookclubs, kinderpersbureaus et cetera, waar allochtonen direct of indirect tot de doelgroep behoren. Over de effecten (op sociaal-culturele integratie) van de gehonoreerde projecten met betrekking tot integratie van allochtonen zijn geen evaluatiegegevens beschikbaar.

7.5 Internet biedt mogelijkheden voor integratie

In dit hoofdstuk is de relatie tussen internet en sociaal-culturele integratie van allochtonen onderzocht. Eerst is gekeken naar het ontstaan van allochtone websites. Daarna is door middel van een online enquête onderzocht wat de invloed van ICT is op begrip voor en contacten binnen de eigen groep en met de andere groep. Aan het onderzoek deden Marokkaanse jongeren en in mindere mate autochtone jongeren mee die vrijwel dagelijks gebruikmaken van internet.

De laatste jaren ontstaan veel allochtone sites. Voor allochtone jongeren vormen deze blijkbaar een welkome aanvulling op de traditionele Nederlandse media waar zij zich niet voldoende in herkennen. Evenzeer is het denkbaar dat deze sites mogelijkheden bieden om te ontsnappen aan de geslotenheid van de eigen sociale kring. Op deze sites kunnen allochtonen naar hartelust en in alle openheid discussiëren over een veelheid van onderwerpen die hen aanspreken. In combinatie met het surfen op Nederlandse sites helpt dit jongeren een eigen plek te verwerven in de Nederlandse maatschappij. De meeste Marokkaanse jongeren geven namelijk aan dat zij een mix van Nederlandse sites en sites gericht op andere etnische groepen bezoeken. Marokkaanse jongeren zeggen dat internet het begrip voor de eigen cultuur en het contact met de eigen groep verbeterd heeft. Bij Marokkaanse internetgebruikers die het bezoeken van etnische culturele sites en Nederlandse sites combineren, is een positieve relatie met contact met autochtone Nederlanders en het begrip voor de Nederlandse samenleving gevonden. Een belangrijke conclusie is dat een perceptie van 'betere contacten binnen de eigen etnische groep' samenhangt met waargenomen 'betere contacten buiten de etnische groep'. Marokkaanse meisjes hebben positievere opvattingen over de gevolgen van internetgebruik dan Marokkaanse jongens. Autochtone internetgebruikers zeggen door internet meer begrip van de cultuur van etnische groepen te hebben gekregen dan allochtone Nederlanders van de Nederlandse cultuur. Samenvattend kan gesteld worden dat internetgebruik sociale bruggen kan bouwen met virtuele middelen. In termen van Putnam (2000) gaat het dan zowel om bonding als om bridging sociaal kapitaal.

Gezien de actualiteit van het integratievraagstuk en de toenemende ontwikkeling van de informatiemaatschappij rijst de vraag wat de overheid op het gebied van internet en integratie van allochtonen doet of kan doen. Integratie van allochtonen en ICT staan weliswaar allebei hoog op de agenda van de Nederlandse overheid, maar niet specifiek in relatie tot elkaar. De vele digitale projecten gericht op sociale cohesie in de wijk die vanuit de overheid zijn opgezet, zijn niet of nauwelijks specifiek gericht op het vergroten van de sociale cohesie tussen allochtonen en autochtonen. Wel zijn er legio grotendeels door autochtonen geïnitieerde projecten die ook allochtonen bereiken. Dergelijke door de overheid ondersteunde ICT-projecten worden nog niet specifiek geëvalueerd op hun effecten op integratie van allochtonen. Gegevens hierover kunnen echter waardevolle sturingsinstrumenten opleveren.

Hierbij komt dat allochtone (zelf)organisaties blijkbaar nauwelijks aanspraak maken op de lokale initiatieven van de digitale broedplaatsen (en ook andere stimuleringsvormen). Dit is opmerkelijk, omdat dit soort projecten gesitueerd zijn in grote steden waar allochtonen een steeds groter deel van de bevolking uitmaken. Bovendien is integratie een van de doelstellingen van de broedplaatsen. Het is een maatschappelijk belang dat de overheid bij het uitzetten van stimuleringsregelingen ervoor zorgdraagt dat deze regelingen alle bevolkingsgroepen in de samenleving bereiken. Het ligt dan ook voor de hand nader te onderzoeken waarom allochtone organisaties zo weinig gebruikmaken van subsidieregelingen voor ICT-projecten.

De overheid kan gemakkelijk gebruikmaken van de mogelijkheden die eigen initiatieven als allochtone websites bieden. Niet alleen door deze als informatiebron te gebruiken zodat zij weet wat onder allochtone jongeren speelt. Maar ook door het gebruik van internet en allochtone sites in elk geval bij jongere en wellicht ook bij oudere autochtonen en allochtonen te bevorderen. Hier kan in het onderwijs aandacht aan besteed worden, bijvoorbeeld tijdens vakken als maatschappijleer of religie. De sites bieden tevens de mogelijkheid om doelgroepen in een mum van tijd te bereiken. De overheid kan er beleidsvoorstellen ter discussie stellen, voorlichting geven, discussies volgen et cetera. Allochtone initiatieven op internet zijn in potentie bouwstenen voor sociaal kapitaal waar ook de overheid haar voordeel mee kan doen.

Literatuur

- Bink, S. (2003). *Media en minderheden in Nederland*. Utrecht: Mira Media.
- Brouwer, L. (2001). 'Islam op internet. Een virtuele zoek'. In: E. Bartels, A. van Harskamp en H. Wels (red.), *Cultuur maken, cultuur breken* (p. 35-46). Delft: Eburon.
- CBS (2003). *Allochtonen in Nederland*. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Dagevos, J.M. (2001). *Perspectief op integratie. Over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dagevos, J., M. Gijsberts en C. van Praag (2003). *Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Vol. 2003).
- D'Haenens, L. (1999). Mediabeleving van allochtonen in Nederland. In: *Pluriforme informatie in een pluriforme samenleving* (p. 44-112). Den Haag: Studies voor het Bedrijfsfonds voor de Pers.
- D'Haenens, L. (2003). ICT in de multiculturele samenleving. In: J. de Haan en J. Steyaert (red.), *Jaarboek ICT en samenleving 2003* (p. 91-107). Amsterdam: Boom.
- Geense, P. en T. Pels (2002). 'Allochtonen jongeren op het internet'. In: *Migrantenstudies* (18) 1, p. 2-18.
- Goossens, N. en L. Linders (2003). *Op internet maak ik vrienden*. Amsterdam: Goossens Onderzoek en Advies.
- Hampton, K. (2001). *Living the wired life in the wired suburb: Netville, glocalization and civic society* (proefschrift). Toronto: University of Toronto.
- Hortulanus, R.P., J.E.M. Machielse en L. Meeuwesen (2003). *Sociaal isolement, een studie over sociale contacten en sociaal isolement in Nederland*. Den Haag: Elsevier.
- Jakobs, E. (2003). *Onderzoek internetgebruik via Maroc.nl/Ramadan SMS*. Amsterdam: O+S, het Amsterdamse Bureau voor Onderzoek en Statistiek (projectnummer 3050-7).
- Jaspers, E. (2003). *Datafile. Beeldvorming onder Allochtonen*. Nijmegen: KUN.
- Scheltens, J., S. Lenos en J. van den Steenhoven (2003). *Monitor Digitale Trapvelden 2003, Stand van zaken*. Amsterdam: Netwerk Digitale Trapvelden.
- Steenhoven J. van den, M. de Lange en S. Lenos (2003). *Toekomst van de trapvelden*. Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.
- Linders, L. en J. Steyaert (2003). *Internet, home voor etnische groepen*. Geraadpleegd 15 november 2003 via www.sqm.nl
- MCA Communicatie (2002). *Computer- en internetgebruik onder Marokkanen, Turken en Surinamers*. Utrecht: MCA Communicatie.
- Mulder, M. (2003). 'Van Chinese soaps tot de Turkse big brother'. In: *Bijeen* (juli/augustus), p. 36-39.
- Norris, P. (2002). 'The bridging and bonding role of online communities'. In: *The Harvard Journal of Press-Politics* 7.3 (editorial).
- Pinedo, D. (2003). 'Dreigen en zwijgen'. In: *NRC Handelsblad*, 5 juli 2003.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone, the collapse and revival of civic America*. New York: Simon en Schuster.
- Scheffer, P. (2000). 'Het multiculturele drama'. In: *NRC Handelsblad*, 29 januari 2000.
- SCP (2003). *De sociale staat van Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Serail, T. en Q. Kools (2003). *De digitale broedplaatsen: tussenbalans*. Tilburg: IVA.
- Waal, M. de (2003). 'Soms op de kaasmanier, soms op onze manier'. In: H. Blanken en M. Deuze (red.), *De mediarevolutie. 10 jaar www in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- WRR (2001), Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. *Nederland als immigratieland*. Den Haag: Sdu.

¹ Hiervan zijn er ruim een miljoen van Marokkaanse, Turkse, Surinaamse of Nederlands-Antilliaanse afkomst (CBS 2003).

² Conform indeling CBS.

³ Zie in dit verband ook de beschrijving van interne en externe buurtcohesie zoals bij Hortulanus (Hortulanus et al. 2003). Interne buurtcohesie richt zich op de relaties tussen buurtbewoners onderling, en bij externe

buurtcohesie onderhouden bewoners relaties met de bredere omgeving. Beide vormen kunnen positieve sociale effecten hebben.

⁴ Voor een beschrijving van talloze websites over genoemde thema's zie ook de Rode Draad-notities op www.sqm.nl

⁵ Putnam voert internet-chatgroepen aan als voorbeeld van bonding en/of bridging sociaal kapitaal (Putnam 2000).

⁶ Er zijn minder Turkse websites te vinden dan Marokkaanse, ofschoon hun aantal groeit. Een deel van de verklaring hiervoor is te vinden in het feit dat deze groep het meest gebruikmaakt van oude media zoals satelliettelevisie. De bekendste Turkse (portal)site is een dochter van startpagina.nl: www.turkije.pagina.nl. Een andere bekende site is www.turkinfo.nl die geheel in het Turks is. Daarnaast is www.lokum.nl een Turkse site in opkomst met levendige discussies over actuele zaken, vergelijkbaar met de goedbezochte Marokkaanse sites. Marokkaanse sites zijn er in overvloed. De bekendste zijn www.maroc.nl, www.yasmina.nl en www.maghreb.nl. Bekende Surinaamse sites zijn www.waterkant.net en www.suriname.nu. Verder is er een groot aanbod van Surinaamse dating-sites, zoals www.radha.nl en www.suripassion.com.

⁷ Het Go-Panel (www.go-panel.nl) richt zich op het vergroten de sociale kwaliteit in buurten door (allochtone en autochtone) bewoners bij ontwikkelingen te betrekken die in hun buurt of stadsdeel plaatsvinden. Door middel van het Go-Panel kunnen bewoners en politiek/de gemeente (inter)actief met elkaar in contact komen.

⁸ Marokkaans: [Maroc.nl](http://www.maroc.nl), [Maghreb.nl](http://www.maghreb.nl), [Yasmina.nl](http://www.yasmina.nl), [Tans.nl](http://www.tans.nl); Turks: [Lokum.nl](http://www.lokum.nl), [Senay.nl](http://www.senay.nl), [Turkije.nl](http://www.turkije.nl), [Turksestudent.nl](http://www.turksestudent.nl), [Tannet.nl](http://www.tannet.nl); Surinaams: [Waterkant.net](http://www.waterkant.net), [Suriname.nl](http://www.suriname.nl); anders: [Islamendialoog.nl](http://www.islamendialoog.nl), www.cyburg.nl, www.lombox.nl

⁹ Het is niet precies bekend op welke sites de mini-enquête uiteindelijk geplaatst is. Waarschijnlijk waren dat alleen www.tans.nl en www.maroc.nl.

¹⁰ Hierbij dient opgemerkt te worden dat vragen en antwoordmogelijkheden in beide onderzoeken verschillend zijn, wat onderlinge vergelijking bemoeilijkt.

¹¹ Hier bestaat het risico dat sommige respondenten sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven. De kans hierop is bij schriftelijk en online onderzoek wel kleiner dan wanneer respondenten met een enquêteur of groeps gespreksleider geconfronteerd worden.

¹² Verschillen tussen Marokkaanse allochtonen en autochtonen kunnen vertekend zijn door het leeftijdsverschil tussen beide groepen respondenten.

¹³ Voor autochtone Nederlanders werd de antwoordmogelijkheid gegeven vanuit het autochtone perspectief.

¹⁴ idem

¹⁵ idem

¹⁶ TK (1998/1999). Notitie 'Media en minderhedenbeleid'. Ministerie van OC&W. Tweede Kamer, vergaderjaar 1998/1999, 26597, nr. 1.

¹⁷ Indiener was Maroc.nl